

УДК 82.0: 821.161.2+821.162.1.03=161.2(051)

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.18

ГАЛИНА ЦИЦ,
кандидат філологічних наук, доцент
(м. Хмельницький);
ВІТАЛІЙ МАЦЬКО,
доктор філологічних наук, професор
(м. Хмельницький)

Сукупність концептів художнього дискурсу безґрунтя в українській та польській еміграційній літературі

У статті автори уперше запропонували власне оновлений науковий погляд щодо концептуального аналізу художнього дискурсу безґрунтя в сучасному українському літературознавстві на підставі історико-літературного, філософського, демографічного, політичного, культурно-історичного, компаративного чинників. Доведено, що художній дискурс безґрунтянства є доміантною категорією і для фікційної, й для нефікційної української та польської діаспорної літератури ХХ століття. У історико-літературній, філософській основі безґрунтя закладено концептуальну дефініцію «нація» (українця чи поляка), що вказує на конкретний національний вимір буття особистості на чужині.

Ключові слова: *еміграція, екзистенція, імпресіонізм, безґрунтя, концептосфера, етнонаціональне відчуження, спогадова нарація.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... В українському літературознавстві, коли дослідники підходять впритул до висвітлення проблеми безґрунтя, то неодмінно зацентровують на художньо-модерністському романі В. Домонтовича «Без ґрунту», що його автор написав під час війни (1942–1943 рр.) і видрукував у Регенсбурзі 1948 р. у приватному видавництві Михайла Борецького. Нині ж порушена проблема безґрунтя потребує більш ширшого спектру дослідження, бо вона є не лише літературознавчою, а й глибоко заторкує соціальну, філософську, психологічну, демографічну, економічну, політичну, культурно-історичну, морально-етичну сфери життєдіяльності людини. До безґрунтя, до вимушеної еміграції штовхають людину обставини, пошук кращого життя, самореалізації. Вимушену еміграцію розглядаємо не тільки в екзистенційному полі, а й в імпресіоністичному нюансуванні: втеча від себе – це втеча від

Батьківщини, свого роду і народу. Тут уже не спрацьовує патріотичний чинник «батьківського порога», оспівані «спориши», «ясени», чи «цвіте черешня в мами на городі», що є проблемою сучасного педагогічного виховання. Адже людина, яка покинула Україну, відчула інше ставлення до себе, де вона соціально захищена, де працюють справжні суди, усі – від Президента до пересічного громадянина – дотримуються букви Конституції, – ніколи не повернеться до батьківського порога, не стане на про-боротьбу із ворогом. Матеріально буде підпомагати, але не фізично, поскільки особистість втратила власний ґрунт і отримала громадянство іншої держави, вона є відчуженою так, як, скажімо, ми продали власний будинок і на нього більше претендувати не маємо права. Зрозуміло, чому так боляче (з патріотичної точки зору) сприймають виборці новину, коли дізнаються зі ЗМІ про те, що, наприклад, їхній обранець уже придбав будинок за кордоном. Парадокс у модерністському стилі В. Домонтовича: нині я з вами, а завтра без вас, без ґрунту.

Аналіз досліджень і публікацій... Внутрішнє протистояння особистості дослідники української і світової літератури розглядають як втеча людини від себе. Протистояння соціального й індивідуального буття особливо характерне для української літератури ХХ століття, де перевага надається саме індивідуальному буттю, отриманих вражень: побачити, відчути, висловити захоплення і переосмислити враження – сприйняти чи відхилити його. У літературознавчому дискурсі В. Агеевої [1], В. Андреева [2], Т. Белімової [4], Ю.Мариненка [13], Б. Рубчака [18], О. Цепи [19] топос ностальгії досліджується в ракурсі екзистенційності: людина прагне розв'язати свої проблеми у спектрі антиномій – сутності й сенсу існування, буття і небуття, пізнання і розуміння, акцентації трагізму існування людини в абсурдному світі.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** – на підставі аналізу художнього дискурсу, концептосфери безґрунтя проаналізувати національно марковані ментальні одиниці культурного коду, світогляду персонажа в українській і польській літературі.

Виклад основного матеріалу... Йдучи за Д. Лихачовим, концептосферою позначаємо сукупність концептів, які притаманні спільному ментальному просторові носіїв художньої мови. Концептуальна картина зображення топосу безґрунтя відображена в інтенціональному художньому світі, як результат синтезованого психічного процесу письменника, його уяви інтеріоризованого буття. Інтеріоризований (внутрішній) світ письменника, як психологічне явище, формується у процесі розумових факторів, дієвості,

внутрішнього чинника свідомості в аспекті засвоєння творчою особистістю зовнішніх ознак із предметами та соціальною формою комунікації, спілкування.

Екзистенційність тісно пов'язана з пізнанням і розумінням світу, який є нестійкий, хаотичний, незатишний для людини у досягненні вершин щастя, реалізації сенсу буття. Нереалізовані плани породжують занепадницький настрій, неспокій, дратівливість, що межує з трагізмом існування людини в чужомовному середовищі. Особливо такий настрій зчаста виявляється у тексті щоденника Д. Гуменної, в якому занотує: «Покинутість свою усвідомила. Покинув мене світ. Вірніше, ніколи не впускав мене до себе» [8 : 7, арк. 3].

Етнонаціональне відчуження склало основу докторської дисертації М. Братасюк, яка зацентрує на тому, що треба розвивати українську державу, яка високо оцінить працю будівничих. А ті, хто поповнив ряди безгрунтян неспроможні творити благо для людства, тому дослідниця етнонаціональне відчуження відносить до тих проблем, які є актуальним й сьогодні, бо «в умовах інтенсивного наступу цивілізації на культуру як якісну характеристику організації суспільства, етнонаціональне відчуження є деструктивно-негативним феноменом, що, руйнуючи онтологічні, екзистенціальні, субстанціальні засади людського буття, загострює до критичної межі драматичність ситуації людського існування» [7, с. 7].

Етнонаціональне відчуження потрапляло в парадоксальну ситуацію, особливо на політичному ґрунті. Так, В. Гайсенюк наводить приклади москвофільського руху в Західній Україні до Першої світової війни. Потрапивши під вплив російської пропаганди, москвофіли намагалися відірвати Галичину від Австро-Угорщини й приєднати до Росії. Згодом «страх перед австрійськими репресіями через перебування під російською окупацією змусив чимало русинів (за різними даними, від 25 до 300 тис. осіб) утікати на терени Російської імперії, переважно до Києва. Однак зустріли їх там не надто гостинно. Це змусило москвофільських утікачів шукати нове місце проживання (тимчасового, як вони вважали). Вдалим пунктом призначення став Ростов-на-Дону, де галицькі емігранти навіть намагалися організувати власне громадсько-культурне життя. «Опіку» над біженцями взяв на себе перейменованій «Русский народный совет Прикарпатской Руси» на чолі з В. Дудикевичем та «Галицький комітет». Діяльність цих структур викликала численні корупційні скандали та перевірки діяльності, адже матеріальне становище переселенського простолюдю при доброму

державному фінансуванні було злиденним, а підтримку отримувала тільки москвофільська інтелігенція» [10, с. 188]. Автор дисертаційного дослідження звертає особливу увагу на подальшу долю біженців-безгрунтян, які потрапили в надто скрутне становище, бо їхня боротьба і віра, що Росія принесе їм щастя, були підбиті брехнею: «Спроби В. Дудикевича заснувати своєрідні «галицькі» навчальні заклади для молоді були невдалими: діти змушені навчатися у російських школах та вишах. Так само, успіху не мало намагання біженців повернутися до рідних місць і продовжити проросійську пропаганду там. Москвофільство як культурний та політичний рух серед українців Галичини та Буковини в ході Першої світової війни досягло спершу апогею розвитку (реалізація ідеології), а потім зазнало відчутного спаду та дискредитації в очах населення... Однак історія цього руху нині є для нас прикладом результатів діяльності маргінальних груп, підтримуваних російською владою, та впливу на українську державність агресивних антиукраїнських ідеологій» [10, с. 188-189].

Доля емігрантів-українців, які шукали кращого життя, не була прихильною і в Польщі після упадку Української Народної Республіки. Так, письменник П. Богацький у спогадах свідчить: «Отаборили нас поляки в селі Вікно, біля містечка Гржимайлова, по хатах місцевих селян... займали чисту половину хати в однієї жінки-вдовиці. Вона варила нам на вечерю «брамбури». Ото на другий день ми їли холодну, добре посоливши та запивши слабеньким чаєм. О 12 годині давали нам з військової кухні таку-сяку зупу і після неї догодовлювались, хто чим розжився» [5, с. 350].

Після Різдва 1921 р. О. Саліковський разом із С. Петлюрою у Варшаві заснували газету «Українська трибуна», у ній П. Богацький працював коректором та редагував літературну сторінку, однак невдовзі погодився стати організатором вирубки лісу для польської залізниці на Волині, біля Домбровиць, у селі Озерах, дав згоду, «бо бачив, що життя нашого часопису є недовге, а моя праця – тим більше: не сьогодні, так завтра мені відмовлять в праці і треба буде їхати в Тарнів чи Ченстохів до табору, що мені дуже і дуже не всміхалось» [5, с. 352].

Отже, кожен шукав вихід із ситуації, в яку потрапив, кожен прагнув устаткуватися в побуті поза межами України. Скажімо, колишній хорунжий армії УНР, поет і драматург М. Чирський (1902–1942), діставши в окопах туберкульоз легенів, перебував у таборі інтернованих (Каліш, Польща). Він 1923 р. нелегально перетнув кордон Чехії. Мешкав у Подебрадах, Празі. Сталої роботи не мав, у

вищий навчальний заклад не приймали, бо через воєнні події не здобув середньої освіти. В пошуках праці зчаста змінював місце проживання: із 1928 р. в Ужгороді, Хусті був режисером театру, упродовж 1934–1938 рр. учителював у Будапешті, потім – знову Закарпаття. Професор М. Братасюк теоретизує щодо етнонаціонального відчуження, але не називає його причини, адже є трудова еміграція, а є політична, яка органічно не сприймала більшовицької ідеології. Політична еміграція є вимушеною, отож їхнє безгрунття не належить до деструктивно-негативного феномену.

Показовою є доля І. Огієнка, який був міністром освіти УНР, першим ректором Кам'янець-Подільського державного університету. У Польщі статус його значно понизився: жив у Винниках, завдяки сприянню А. Шептицького з 1924 р. викладав українську мову й українську літературу у Львівській учительській семінарії, однак скоро польською владою був звільнений за пропагування національної ідеї. Він згадував: «Часто бувало, що місцева залізничка Винники-Львів через сніговії не ходила, – тоді я, разом з місцевими семінаристами, дівчатами й хлопцями, пішки йшов до Львова, поборюючи снігові кучугури... Тоді були молоді сили і працювати науково, і поборювати трудні перепони до цієї праці... У Винниках тоді жив і проф. Іван Калинович, що викладав у тій же Семінарії німецьку мову. Місцева поліція не раз докучала мені...» [12]. Майже шість років (1926–1932) працює на посаді професора Варшавського університету, викладає церковнослов'янську мову, однак влада і звідси звільняє І. Огієнка за спротив насильницькій колонізації православного українського студентства. Науковець не пасує перед труднощами, він засновує журнали «Рідна мова» (1933-39) та «Наша культура» (1935-37), в яких популяризує українську культуру, стає на захист вживання єдиної літературної мови українцями на чужині. Раніше переслідуванню з боку польської влади піддавався український культурно-просвітній діяч Павло Кирчів, його збірку сатиричних оповідань «Будяки» (1890) було вилучено і заборонено цензурою.

До вимушеної еміграції з родиною вдався Андрій Палій. У структуру спогадової нарації «Стороною йшла гроза» Ліда Палій уводить психологічний малюнок прощання з Україною. У сенсопошуковій індивід прагне пізнати світ свободи: «Поїзд рушив мостом через Сян. Коли ми побачили останнього советського солдата, всі враз заговорили. Важко описати радість у вагоні. Десь з'явилась пляшка, запивали свободу, навіть мені дали першу в житті чарку горілки, заявивши: «Вищий, дитино, ми вже на волі!» [16, с. 48]. Як

бачимо, тут час і простір наратор відносить до категорії минулого. Означену категорію С. Андрусів називає «тут-і-тепер» завше чекає майбутнього, а фактично має справу тільки з минулим... Адже бути в світі – значить проминати» [3, с. 121].

Творча співдружність письменників долає кордони і відстані. Віра Вовк, яка мешкає в Бразилії, стішена, що польською мовою Анджей Ходацький пише роман «Доктор Селянський», де виступає лікар-ідеаліст в особі мого батька. Тадей Карабович перекладає її (книжку. – В.М.) на українську, а я маю написати вступне слово» [9, с. 22]. Отримавши електронний варіант роману й ознайомившись із текстом, занотувала: «Я вдячна авторові, на дві генерації, молодшому колезі батька, др. Анджеєві Ходацькому, за цей твір признання, що є одночасно вагомим внеском у шанобливі польсько-українські взаємини, яких нам сьогодні й завжди так бракує» [9, с. 36]. Водночас письменниця зацентрує на проблемах бездержавного народу, долю емігрантів на чужині, тих, хто на собі відчув «смак» відчуження. Концепт безґрунтя розкрито В. Вовк в екзистенційному полі, дякуючи А. Ходацькому «мимо того, що батько під час Другої світової війни пережив польський полон у Тухолі, мимо того, що моя мати сиділа в польській в'язниці за приналежність до Українського таємного університету, а потім даремно просила польське Міністерство освіти про перенесення її на працю вчительки в околиці Кут на Гуцульщині, де батько працював лікарем, він мав дружні взаємини з поляками, наприклад, з батьком пізнішого поета Єжи Гординського, директором Гординським, що завідував моєю польськомовною народною школою в Кутах, бо української там тоді не було» [9, с. 36]. Все ж, добро перемагає зло. Влада змінюється, час загоєє рани, а міжкультурні зв'язки зміцнюють дружбу між народами, тому В. Вовк звернулася з подякою за твір братерства до А. Ходацького на його рідній мові: «Dziekue od serca, Andrzej, za ten utwor braterstwa i idealizmu. Niech Najswietsza Matka panu za mnie oddzieczy» [9, с. 37].

Не лише україномовні письменники не з власної волі емігрували. Скажімо, чимало польськомовних митців слова, народжених в Україні, розвивали на теренах західної діаспори польськомовну художню літературу. Серед них Галіна Аудерська (1904, Одеса – 2000, Варшава), Марія Дунін-Козіцька (1877, Одеса – 1948), Юліан Волошиновський (1898, с. Серби, Вінницька обл.–1977), Анджей Хщок (1920, Дрогобич – 1978, Мельборн, Австралія), Ян Адамський (1923, Бучач – 2010, Краків), Казімеж Вежиньські (1894, Дрогобич – 1969), літературознавець, дійсний член Польської академії наук, мешканець

Познані Едвард Бальцежан (1937, Вовчанськ) та інші, які також залишилися без ґрунту, але й далеко від рідного порога знайшли в собі сили розвивати польську культуру, як, скажімо, А. Хцюк, який обрав центральну тему відчуження, традицію української школи. У «дрогобицько-львівській» дилогії «Атлантида» (1969) і «Місяцева земля» (1972) він із теплотою в серці згадує рідний Дрогобич і його людей. У такий спосіб, зіставляючи артефакти із реальністю, вдавшись до історико-культурного, біографічного та філологічного методів дослідження, виходимо на простір визначення географічного місця, часу, культурного середовища, в якому письменники створювали світ художньої літератури.

Процес наукового осмислення компаративістського підходу в обґрунтуванні творення художніх образів, систем двох літератур (польської та української) як цілісного естетичного явища, що має значний вплив на розвиток свідомості читачів, пізнання ними світу, суспільних процесів, не є завершеним. Чимало літературознавчих розвідок про українську школу в польській літературі зосереджено на більш знаних іменах, до цієї групи зараховано Т. Падуру, А. Мальчевського, С. Гощинського, Б. Залеського, Ю. Словацького, В. Поля, М. Чайковського, Ю. Крашевського, І. Виговського, М. Грабовського, Ю. Коженювського. Певна річ, що традиції української школи тривали й надалі в творчості польськомовних письменників, до них відносять Є. Єнджеєвича, С. Вінценза, Ю. Лободовського. Як бачимо, з цього поважного списку незаслужено випало ім'я Стефана Хмельницького, творчість якого в Україні не те що ніхто не розглядав, а навіть біографічні дані про нього годі знайти. Він повністю випав з енциклопедичних видань, єдина згадка про нього є у довіднику «Літературне Поділля» [14, с. 71-72], що на неї посилається Вільна електронна енциклопедія – Вікіпедія. Але й там годі прочитати розширену інформацію про творчий та життєвий шлях, творчу лабораторію польського письменника С. Хмельницького (1905 – 1982), який народився в місті Кам'янець-Подільський.

Він жив і творчо працював у м. Ополь. Пробував свої сили у різних літературних жанрах, але визначився як майстер художньої пародії і шаржу, короткого памфлету, сатиричного фейлетону і гуморески, фразки і байки. Його твори мають виховне значення, адже письменник все життя був веселою, оптимістичною людиною, свій темперамент передавав читачам і слухачам, які після перегляду його вистави, прочитаних творів забували про буденні клопоти, турботи, отримували емоційний заряд, піднесений настрій.

На початку 90-х років минулого століття В. Мацькові пощастило зустрітися з Анатолієм Годованцем (1926–2013) в його кам'янецькій квартирі. Чоловік показував світлини, батькові книжки. Є фотографія, на якій зображено А. Годованця, Серафиму Годованець (дружина Микити Годованця), С. Хмельницький та Іван Сварник (перекладав епіграми С. Хмельницького). Виявляється, байкар М. Годованець тривалий час листувався із польським поетом, навіть переклав його фразки, що вийшли у львівському видавництві «Каменярь» [11]. Навзаєм твори М. Годованця С. Хмельницький перекладав польською мовою, про плідну творчу співдружність обох письменників згадує у спогадах А. Годованець [15, с. 38].

У видавництві «Дніпро» 1970 р. вийшла книга байок і приповісток польського сатирика Ігнація Красіцького в перекладах Годованця. Певна річ, що С. Хмельницький читав українські переклади не лише І. Красіцького, а й свої, дещо уточнював і радив перекладачеві їх друкувати. Коли 1974 р. не стало М. Годованця, то С. Хмельницький, на жаль, не зміг провести його в останню путь, але до рідного міста на роковини прибув у супроводі гумориста Івана Сварника. Польський побратим вклонився могилі, поклав квіти і сфотографувався з родиною байкаря. Для С. Хмельницького це була остання зустріч з рідним краєм.

Член Спілки польських письменників Стефан Захарович Хмельницький народився 3 вересня 1905 р., жартома доводив, що з Б. Хмельницьким ніколи не козакував і чарки з ним не пив. Так через своє відоме прізвище змушений був виправдовуватись перед поляками, які не вельми приємно сприймали гетьмана українського козацтва. Дитинство Стефана припало на суспільні зрушення, соціальні потрясіння: російська революція 1905-1907 рр., руйнівна Перша світова війна, що прокотилася Україною, згодом терор і зустрічі з озброєними воєначальниками різних мастей в період національно-визвольних змагань. Тому разом з батьками 1920 року рушає на Захід, пробираючись до Польщі.

Спершу оселяється в м. Ченстохова (Сілезьке воєводство), мешкає в біднішому районі, де за житло беруть меншу плату. Безгрошів'я кличе юнака до праці, і він влаштовується у кафе офіціантом. Пізніше переїжджає до м. Лодзь, влаштувавшись на працю в престижний ресторан «Lours». Поправивши фінансове становище, задумується над здобуттям освіти. Мама його скеровує до Луцька, де він 1925 р. поступив на навчання у Вищу духовну семінарію. Відірвавшись з-під крила батьків і їхньої опіки, він знайомиться з молодими дівчатами,

для яких складав вірші, тоді зрозумів, що його покликання література, а не клерикальний світ. У 1927 р. юнак екстерном складає іспити за середню школу при Волинській освітній опікунській раді. Саме на цей час припадає його перша віршована публікація: в газеті «Життя Волин» надруковано вірш С. Хмельницького «Каїн». У ньому автор в антипідсудському змісті таврує політику маршала, який 1922 р. відійшов од активного політичного життя. Ю. Підсудський, на думку поета, провалив похід в Україну, тому Москва і Варшава погодилися на мир коштом поділу України та Білорусії.

Зрозуміло, що його вірш певною частиною польського населення не сприймався. Але, незважаючи на такий факт, С. Хмельницького все ж таки було зачислено студентом Варшавського університету правничого факультету. Навчання у вузі не звільняло від військової повинності, отож Військовим комісаріатом скерований був до Луцька, де два роки проходив вишкіл у школі унтер-офіцерів. У вільний час працює над художнім романом «Бакалавр військової чесноти» про боротьбу польських розвідників під час польсько-більшовицької війни в Україні 1918-1920 рр.

У тридцятих роках уже був одружений, жив у Рівному із сином і дружиною Казимирою, працюючи інспектором податкової палати й водночас завершуючи заочне навчання на юридичному факультеті Варшавського університету. Друга світова війна внесла в біографію письменника інший період поневірянь і злиднів. Доводилося зчаста міняти місце прописки: жив у Рівному, Володимирі-Волинському, Любліні. Брав участь у Варшавському повстанні. С. Хмельницький належав до Польської об'єднаної робітничої партії (з 1 серпня 1944 р.). Своїм партійним квитком іноді хизувався, любив показувати його друзям. Мав державну нагороду – орден Відродження Польщі.

Після закінчення війни письменника скерували на роботу в акцизну контору м. Ополе. В сатиричному вірші «На перші вхідчини» писав (тут і далі мовою оригіналу):

... A kiedy porą nocną
Portfel, walizkę trzymasz mocno –
ktoś ciebie ciągle maca w krąg
Pełno dokoła cudzych rąk!
Gdy ci od stania ścierpły nogi
Szczypiesz je mocno pełen trwogi.
Nagle sąsiadki słyszysz jęk:
«Nie szczyp cholero! Żebyś pęk!»

У першу ніч в Ополе спав на робочому місці, за ліжко правили стільці. У своїх мемуарах він свідчив таке: «Тільки-но пильні патрулі або мародери не затихають, страх пошваляє вулиці, і час від часу чути грім пострілів десь у полях, у провулку або під будинком». У 1945 році таке місто як Ополе виглядало диким Заходом. Було страшно і голодно. В одному зі своїх численних епіграм п.н. «Надгробок піонера» римовано занотував:

W mogile leżysz lada jakiej
Bracie, w pionierskiej zmarły glorii.
W nagrodę zjedzą cię robaki
Bez kartek pierwszej kategorii

Після отримання магістра права в університеті м.Лодзь С. Хмельницький працював у фінансовому відділі Регіонального бюро, а потім упродовж багатьох літ – у видавничому відділі Сілезького університету. Починаючи з 1946 р., С. Хмельницький публікує епіграми і сатиричні нариси, фейлетони в часописах «Kosyntra», «Nowiny Ополе», «Dziennik Zachodni». Разом із Зофією Сенфтовою (1908-1982) вів у «Трибуні Ополе» рубрику сатири і гумору під назвою «Rozga Ополе» і «Корида». 1954 року він написав свою першу дитячу п'єсу «Весна», яка була поставлена в Опольському ляльковому театрі режисером Здіславом Йешке.

На творчий почерк С. Хмельницького справив позитивний вплив польський письменник-дисидент Мельхіор Ванькович (1892 – 1974), який свого часу схвально відгукнувся на вихід у світ поезій і прози нашого земляка, стежив за його літературною продукцією. А працював плідно, бо з-під його пера один за одним виходять твори «Веселі поради», «Помилкові суперники» (1956), «Блакитний автобус» (1957), «Залицяння і неприємності» (1959). Паралельно з гумором поет звертається і до лірики. Про другу його батьківщину пише емоційно, екзальтовано, піднесено:

Ziemio Opolska, ziemia urodziwa
Czym żeś to moje serce zniewoliła
Że się tak w tobie rozkochało krzepko
Jakobyś mi była dzieciństwa kolebką.

Твір написано в елегійно-імпресіоністичному полі. Концепт безгрунта позатекстово й антитезно провокує смислові лакуни національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури в українській і польській літературі. Аби не розгнівати читача другої для

нього батьківщини, автор висловлює свою любов до її краси, однак внутрішньо бореться з чужиною, його серце – в Україні, у Кам'янці-Подільському, тож налагоджує творчий контакт із гумористами М. Годованцем, І. Сварником. Партизація сприяє йому кілька разів приїжджати до рідного міста, а також налагодити творчі контакти із письменниками Львова.

У м. Ополе було засновано радіостанцію, з редакцією якої став активно співпрацювати. На його дотепний гумор і сатиру завжди чекали радіослухачі, які казали, що без гумору С. Хмельницького життя є одноманітним. Звичайно, письменник працював у різних жанрах. В його творчій спадщині є прозові, поетичні, драматичні, публіцистичні твори, десятки фейлетонів. Користувалися популярністю і його водевілі. В 1973 р. С. Хмельницький опублікував роман для дітей старшого віку під назвою «Пригоди аргонавтів». Вийшовши 1975 р. на пенсію, продовжив плідно працювати як сатирик. Його віршовані фейлетони майже щосуботи з'являлися на сторінках часопису «Tribune Ополе».

Активна життєва і творча позиція С. Хмельницького послаблює сумнів М. Поповича, щодо негативного впливу розвитку цивілізації на культуру: «Йдеться про те, чи обов'язково прогрес породжує умови, за яких гинуть його здобутки» [17, с. 260]. Стефан Хмельницький був активним членом не лише Опольського відділення Асоціації письменників Польщі, а й організатором місцевого театру сатири. В 1967-му він заснував сатиричний клуб-кабаре «Kukuryku», був співредактором «Календаря Опوله», належав до художньої ради «Естрада в Опوله». На початку 80-х років письменник відчув як покидають його сили. Зчаста лікувався, лежав ув Опольській міській лікарні, де й помер 15 листопада 1982 року.

Концептосфера «безіронії» чітко увиразнена не лише в романі В. Домонтовича, а й у повістях Ю. Косача «Еней і життя інших», П. Богацького «Під баштою зі слонової кости». За сюжетом повість П. Богацького ніби нагадує твір Ю. Косача: як у Косачевій повісті, так і в повісті П. Богацького події відбуваються в закритому просторі – на розкішній віллі режисера Ореста. Зібралася інтелігенція: поет Ігор, режисер театру Орест, його дружина Лариса, артистка Соломія, мати артистки, слуга Матвій, безіменний професор та інші гості, які обговорюють поточні питання еміграційного життя, заторкують минуле і майбутнє України. Кожен висловлює власну точку зору, планують повернення на Батьківщину. Одні кажуть, що це можливо лише за допомогою інтервенції західних держав, інші – шляхом ідеологічної

перемоги ворога. Політичні емігранти відчують себе «безбатченками», вкинутими у чужий простір силою обставин, відчують себе жертвами мілітаризму, політичного протистояння двох систем. Автор не розкриває характерів героїв повісті у дії, а лише в діалозі. Вони вимушені змиритися зі статусом емігранта внаслідок поразки в боротьбі за незалежність України. Наприклад, талановита артистка Соломія їде «у безвість», їй невідомо, що на неї чекає завтра; поет Ігор усамітнюється від людей у своєму кабінеті, аби створити неперевершений «шедевр», він внутрішньо заспокоює себе з вірою в те, що «краса дійсно спасе світ, а поезія, як її втілення, покаже шлях до того спасення» [6, с. 40].

У прозописемі П. Богацького розгорнуто картину свідомості центрального персонажа Ігоря-емігранта, який витає у мріях. У такий спосіб автор подає характеристику пасивного персонажа, якого хоч і непокоїть безґрунтянство, але для поліпшення ситуації він нічого не робить. Його свідомість перебуває в закритому просторі на кшталт «моя хата скраю», а не реальне життя у зовнішньому світі. Герой не бореться за повернення на батьківщину жодним способом, чекає ліпшого часу, коли хтось інший посприє здійсненню його мрій.

Типологічна спорідненість творчості українських і польських письменників, народжених в Україні, але в силу політичних обставин вони змушені жити і працювати в еміграції, дає підстави для висновків, зокрема про наявність потужної літературної рефлексії, в центрі якої закладено філософські ідеї доби, що сукупно становить її імпресіоністичний, і екзистенційний дискурси української та польської літератури ХХ століття. Проблематика концептосфери безґрунтя, порушена письменниками у зображенні абсурдності існування, втрати комунікації в міжлюдському спілкуванні, неможливості самоідентифікації героїв і, як наслідок, розчинення їх у численних масках, що лише створюють ілюзію справжнього існування та ін., не тільки дають підстави розглядати творчість літераторів у загальноєвропейському контексті, але й вичленувати специфічну спробу з'ясування загальнолюдських проблем на власне національному ґрунті.

Висновки... Таким чином, проаналізувавши матеріали, можемо констатувати, що художній дискурс безґрунтянства є домінантною категорією і для фікційної, й для нефікційної української та польської діаспорної літератури ХХ століття. У історико-літературній, філософській основі безґрунтя закладено концептуальну дефініцію «нація» (українця чи поляка), що вказує на конкретний національний

вимір буття особистості. У матриці безґрунтя закладено концепти «руйнування» внутрішнього світу людини, неспокою, некомфортності, пошуку власного «Я» на чужині, бодай у форматі побутової влаштованості, усталеності й визначеності в межах приналежності до української чи польської нації, її культури, звичаїв і традицій. Тому діаспоряни засновували в країнах Заходу школи українознавства, розбудовували свої церковні громади, створювали хорові колективи, друкували рідномовні газети і журнали, аби у такий спосіб наблизити себе до матірньої Батьківщини, зменшити внутрішній біль за її втратою. Емігранти усвідомлювали, що гармонійне буття на чужині можна верифікувати лише до наявності державної нації.

Отже, концептосферу безґрунтя у творчості діаспорних письменників розкрито через розпрозорення кризової проблеми людини, її трансформації в умовах полікультурного, полілінгвального середовища, на теренах чужого простору, чужих законів, порядків. Саме до них особистість змушена була звикати, припасовуватись, пристосовуватись, не втрачаючи при цьому національної ідентичності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ : Факт, 2006. 432 с.
2. Андреев В. М. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого: Монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2012. 476 с.
3. Андрусів С. Післямова // Палій Л. Стороною йшла гроза. Київ : Ярослав Вал, 2008. С. 120–130.
4. Белімова Т. В. Інтертекстуальна основа художньої прози В. Домонтовича (на матеріалі романів «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту»): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Київ: б.в., 2005. 20 с.
5. Богацький П. О. Архіви / зібрав Левко Богацький. Sydney [Австралія] : б.в., 2003. 432 с.
6. Богацький П. О. Під баштою зі слонової кости. Прага ; Берлін : б.в., 1923. 96 с.
7. Братасюк М. Г. Етно-національне відчуження як філософська проблема (історико-філософський аспект): автореф. дис. ...д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Тернопіль: б.в., 1995. 35 с.
8. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Д. Гуменної. Ф. 234. Оп.7.137 арк.
9. Вовк В. Бабине літо. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2016. 120 с.
10. Гайсенюк В. В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01– історія України. Чернівці: б.в, 2015. 240 с.

11. Годованець М. Байки і фразки. Львів : Каменяр, 1973. 94 с.
12. Лларіон (Огієнко). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_\(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE)).
13. Мариненко Ю. Топос ностальгії В. Домонтовича: повість «Без ґрунту». *Дивослово*. 2009. № 5. С. 47–51.
14. Мацько В. Літературне Поділля. Хмельницький : Хмельницький ред-видавн. відділ, 1991. 106 с.
15. Микита Павлович Годованець: тернистий шлях людини, митця (за спогадами сина). *Байкар з рідного краю*. Кам.-Подільський: , 1994. С.34-41.
16. Палій Л. Дитинство, заметене часом. Спогади. Київ : Ярославів Вал, 2006. 92 с.
17. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття. Київ: Сфера, 1997. 290 с.
18. Фізер І. Інтерв'ю з членами Нью-Йоркської групи // Нью-Йоркська група: Антологія поезії, прози та есеїстики / упоряд. Марія Ревакович і Василь Габор. Львів : Піраміда, 2012. С. 44–67.
19. Цєпа О. Проблематика роману В. Домонтовича «Без ґрунту». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Філологічні науки*. 2016. №2. С. 248-253.

References:

1. Ageyeva V. Poetyka paradoksa: Intelektual`na proza Viktora Petrova-Domontovycha. Ky`yiv : Fakt, 2006. 432 s.
2. Andryeyev V. M. Viktor Petrov. Narysy intelektual`noyi biografiyi vchenogo: Monografiya. Dnipropetrovs`k : Gerda, 2012. 476 s.
3. Andrusiv S. Pislyamova // Palij L. Storonyu jshla groza. Ky`yiv : Yaroslaviv Val, 2008. S. 120–130.
4. Belimova T. V. Intertekstual`na osnova xudozhn`oyi prozy` V. Domontovy`cha (na materialy romaniv «Divchy`na z vedmedy`kom», «Doktor Serafikus» ta «Bez g`runtu»): avtoref. dy`s. ... kand. filol. nauk: specz. 10.01.01 – ukrayins`ka literatura. Ky`yiv: b.v., 2005. 20 s.
5. Bogacz`ky`j P. O. Arxivny` / zibrav Levko Bogacz`ky`j. Sydney [Avstraliya] : b.v., 2003. 432 s.
6. Bogacz`ky`j P. O. Pid bashtoyu zi slonovoyi kosty`. Praga ; Berlin : b.v., 1923. 96 s.
7. Bratasyuk M. G. Etno-nacional`ne vidchuzhennya yak filosofs`ka problema (istory`ko-filosofs`ky`j aspekt): avtoref. dy`s. ...d-ra filos. nauk: specz. 09.00.03 – social`na filosofiya ta filosofiya istoriyi. Ternopil` : b.v., 1995. 35 s.
8. Viddil rukopy`sny`x fondiv i tekstolohiyi Insty`tutu literatury` imeni T.G. Shevchenka NAN Ukrayiny` / Shhodenny`ky` Dokiyi Gumennyi. F. 234. Op. 7. 137 ark.
9. Vovk V. Baby`ne lito. Rio-de-Zhanejro: Sontraste, 2016. 120 s.
10. Gajsenyuk V. V. Moskvofil`stvo v Galy`chy`ni ta na Bukovy`ni v roky`

Pershoiyi svitovoyi vijny` : dy`s. ... kand. ist. nauk : 07.00.01– istoriya Ukrayiny`. Chernivci: b.v, 2015. 240 s.

11. Godovanecz` M. Bajky` i frashky`. L`viv : Kamenyar, 1973. 94 s.

12. Ilarion (Ogiyenko). Vzyato z URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_\(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE)).

13. Mary`nenko Yu. Topos nostal`giyi V. Domontovy`cha: povist` «Bez g`runtu» // Dy`voslovo. 2009. # 5. S. 47–51.

14. Macz`ko V. Literaturne Podillya. Xmel`ny`cz`ky`j : Xmel`ny`cz`ky`j red-vy`dav. viddil, 1991. 106 s.

15. My`ky`ta Pavlovy`ch Godovanecz` : terny`sty`j shlyax lyudy`ny`, my`tcya (za spogadamy` sy`na) // Bajkar z ridnogo krayu. Kam`yanecz`-Podil`s`ky`j: b.v., 1994. S.34-41.

16. Palij L. Dy`ty`nstvo, zametene chasom. Spogady`. Ky`yiv : Yaroslaviv Val, 2006. 92 s.

17. Popovy`ch M. V. Racional`nist` i vy`miry` lyuds`kogo buttya. Ky`yiv: Sfera, 1997. 290 s.

18. Fizer I. Interv`yu z chlenamy` N`yu-Jorks`koyi grupy` // N`yu-Jorks`ka grupa: Antologiya poeziyi, prozy` ta eseyisty`ky` / uporyad. Mariya Revakovy`ch i Vasy`l` G`abor. L`viv : Piramida, 2012. S. 44–67.

19. Cepa O. Problematy`ka romanu V. Domontovy`cha «Bez g`runtu». Naukovy`j visny`k My`kolayivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni V.O.Suxomly`ns`kogo. Filologichni nauky`. 2016.№2. S. 248-253.

Summary

Halyna Tsyts, Vitalii Matsko

Total Concepts of Artistic Discourse of Base Absence in Ukrainian and Polish Emigration Literature

In the article the author for the first time proposes updated scientific view on the conceptual analysis of artistic discourse of base absence in the contemporary Ukrainian literary criticism on the basis of historical-literary, philosophical, demographic, political, cultural-historical, comparative factors. It is proved that the artistic discourse of base absence is a dominant category for both fiction and nonfiction Ukrainian and Polish diaspora literature of the XXth century. In the historical-literary, philosophical foundation of base absence, the conceptual definition of «nation» (Ukrainian or Polish) has been put, which points to the specific national measurement of the person's being in a foreign country.

Key words: *emigration, existentialism, impressionism, base absence, conception sphere, ethno-national alienation, reminiscence narrative.*

Дата надходження статті: «02» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «11» січня 2020 р.